

Оригинални научни рад
удк: 321.17:929 Јерина, српска деспотица
doi: 10.5937/zrffp52-36443

УЛОГА ДЕСПИНЕ ИРИНЕ КАНТАКУЗИН У ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ СРПСКЕ ДЕСПОТОВИНЕ

Ивана Д. ВЕСЕЛИНОВИЋ¹
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

¹ ivanaveselinovic8@gmail.com

Рад примљен: 6. 7. 2021.
Рад прихваћен: 30. 6. 2022.

УЛОГА ДЕСПИНЕ ИРИНЕ КАНТАКУЗИН У ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ СРПСКЕ ДЕСПОТОВИНЕ

Кључне речи:
Ирина
Кантакузин;
Ђурађ Бранковић;
Деспотовина;
Османлије;
државна политика;
*іосіодсїво срїских
власїелинки.*

Сажетак. Активна самостална политичка делатност деспотице Ирине (Јерине) Кантакузин и равноправан однос са деспотом Ђурђем због чега је уживала у владању земљом, идеја је која ће бити обрађена у овом раду. Њена улога постајала је све значајнија како је нарастајућа турска опасност постајала погубнија за Деспотовину. Као кључни доказ њене владавине, и права на власт, јављају се два податка из извора која срећемо код Мавра Орбина и Михаила Кривовула, који нас обавештавају да је деспот Ђурађ за наследника своје земље одредио своју супругу, што самим тим наводи на закључак да је она пре тога стекла искуство у вођењу државе и дипломатији, у одсудном тренутку српске државности. Продор Османлија и породична неслога, која је кулминирала њеном смрћу под Рудником 1457. године, представљају завршетак појаве коју смо назвали *іосіодсїво срїских власїелинки.*

Према казивању биографа деспота Стефана Лазаревића, Константина Филозофа, благочастиви деспот Стефан пред смрт је позвао сестрића Ђурђа у Сребреницу: „и *ѿу сазва са ѿѿријархом сабор од часних архиепископа и благодородних свију власѿи [...] и на сабору блаґослови њеѿа (Ђурђа) ѿворећи: 'Од сада њеѿа смѿрајѿе ѿсѿодином месѿо мене'*“ (Филозоф, 1989, стр. 122; више о улози Сабора в. Веселиновић, 2006, стр. 230–231).² Тим чином, смена власти у Србији обављена је мирно, првенствено због угрожености од *Исмаиљана*, чији напади нису остављали простор за интерегнумски период разматрања и превирања. У времену ишчекивања османског удара након деспотове смрти, патријарх Никон је у престоном граду Стефана Лазаревића обавио Ђурђево крунисање, чиме је српска земља и званично добила новог владара (Спремић, 1994, стр. 90–91). У тренутку ступања на престо, Ђурађ Бранковић је већ дуго био у браку са византијском принцезом из рода Кантакузина, Ирином, односно Јерином, са којом је имао петоро деце (Ферјанчић, 1987, стр. 181).³ Ђурђева владавина у идеолошким оквирима представља наставак државног курса његових *ѿрародѿѿеља*, Немањића, али и политике деспота Стефана Лазаревића, с битном разликом, неупоредиво веће солидарности и повезаности која је владала између Срба и Ромеја, свакако због обостране угрожености од Османлија. Таквим наступањем Ђурађ је запловио политичким водама држећи се дипломатског курса свог ујака, а како је добро познавао хијерархију у хришћанском Царству Ромеја, за Ђурђа је врховни владар екумене био византијски цар, *Божији намесник на земљи*, од кога је и добио деспотску титулу две године по ступању на престо (Спремић, 1994, стр. 137; више о додели деспотске титуле в. Ферјанчић, 1960, стр. 187; о пракси

² У средњовековној Србији наслеђивање по женској линији није било дозвољено, тиме ова одлука сабора представља преседан у српској држави, али указује и на значај Сабора као институције која у државном механизму опстаје од XII века.

³ Најстарији син Теодор, који је носио име деде по мајци, преминуо је по Ђурђевом ступању на престо.

додељивања титуле деспота од стране угарских краљева уп. Митровић, 2006, стр. 229–239).⁴

За разлику од деспота Стефана, Ђурађ није примио деспотски венац по традицији директно из руку ромејског автократора у дворани триклинимијум у Константинопољу, већ преко изасланика цара Јована VIII Палеолога, Георгија Филантропина у Жичи (Ducas, 1958, стр. 259; Калић, 2006, стр. 31; Веселиновић, 2006, стр. 60; Ферјанчић, 1960, стр. 188–189). Није познат тачан датум када је Ђурађ овенчан деспотством, али свакако је пре 11. септембра 1429. године, када је издата повеља светогорском манастиру Есфигмену на којој је потписан: *Милошћу Божијом јосјодар Срба десјоји Ђурађ (Есфјименска јовеља десјојиа Ђурђа, 1989, стр. 11)*. Важност Есфигменске повеље је, између осталог, и у томе што је уз њу сачувана до данашњих дана једина средњовековна минијатура српске владарске породице, а са које се по просопографским прерогативима уочава Ђурђево деспотско достојанство (*Есфјименска јовеља десјојиа Ђурђа, 1989, стр. 11*).⁵ Као главно обележје ту је *десјојиски венац*, затим сакос у црвеној, пурпурној боји, као и богато украшен лорос (Ферјанчић, 1960, стр. 21–22). Са деспотове десне стране приказан је његов најстарији син Гргур, што указује да је већ одређен за престолонаследника, а са леве деспотица Ирина, раскошно одевена. Изнад владарског пара приказан је Исус Емануил са раширеним рукама, упадљиво алудирајући да је издавање повеље Божја воља коју деспот спроводи у дело одлучивши се да постане ктитор *Сјасове обийељи Вазнесења Госјодњеи*, тј. Свимена (*Есфјименска јовеља десјојиа Ђурђа, 1989, стр. 22*; о самом Ђурђевој ктиторству на Светој гори в. Спремић, 2005, стр. 409–420).⁶ Такође, у самом тексту након уобичајеног призивања имена Господњег у инвокацијском делу, следи истицање божанског порекла владарских права и његовог ступања на престо предака. Есфигменска повеља пружа и вредне податке о доминантној фигури деспине Ирине у деспотовом животу, али и њеном утицају на дешавања у земљи, самим тим што он повељу издаје са: *од Боја дарованом ми јобожном и хрисјољубивом јосјодарицом десјојициом јосјођом Јерином*. Увођење у титулатуру супруге уз изостављање синова, нарочито најстаријег који је био одређен за престолонаследника, изузетно је нетипично за средњовековне прилике и први је у низу разлога који су нас

⁴ Ферјанчић сматра да краљ Жигмунд, као ни потоњи владари нису имали право да доделе деспотску титулу све до пада Византије, након чега то право преузимају западни владари и римски папа.

⁵ У првом реду су приказани деспот Ђурађ, са његове десне стране најстарији син Гргур, са леве стране деспотица Јерина, поред које је најстарија ћерка Мара. У доњем делу су Кантакузина у средини, лево од ње Стефан, а десно Лазар.

⁶ Битан део традиције црквено-политичке идеологије српских средњовековних владара још од XII века чинили су ктиторство и богоугодна дела у бројним манастирима *Монашке рејублике*, а ову државничку и духовну мисију наставио је и деспот Ђурађ.

навели на посматрање Ирине не само као жене владара већ као владарке и самосталног чиниоца у земљи са огромним утицајем на мужа. Уз већ наведено, упадљив је детаљ на минијатури која се налази уз повељу, а то је да и Ђурађ и Јерина у десној руци држе златне скиптре са крстом на врху, као и да су једино око њихових глава насликани златни ореоли. Да је Гргур већ одређен за престолонаследника може се закључити не само на основу његовог положаја на минијатури већ и по упадљивим ципелама црвене боје, по узору на византијска идеолошка схватања. Наиме, добро је познато у литератури да су одећа у пурпурној боји и црвене ципеле у Византији биле резервисане за владара и његовог наследника. Још у немањићком периоду овај идеолошки принцип истицања наследника престола преликан је у Србију, а као што можемо видети настављен је и за време последње српске средњовековне династије. Међутим, скиптар се као симбол владарских инсигнија ипак налази у десној руци његове мајке, што неизбежно указује на њено равноправно учешће у вођењу државне политике од самог почетка владавине деспота Ђурђа, чиме она не представља само амбициозну и способну жену, доста млађу од свог мужа, већ у пуном смислу владарку Српске деспотовине. Оваквом перцепцијом није нам циљ да умањимо значај деспота Ђурђа у владању земљом, већ да истакнемо утицај и улогу његове жене у политичком животу Деспотовине, као и њихово заједничко владање у политичком коловрату балансирања између угарских притисака и османских амбиција. Посматрањем ствари из овог угла усудићемо се да закључимо да то није нимало зачуђујуће за период позног средњег века у Србији, с обзиром на то да Јерина појава на политичкој сцени није усањен случај у традицији српске средњовековне државности.

Господство српских властелинки представља историјски феномен српског средњовековног друштва, све већег учешћа жена у политичким токовима катаклизмичног стања позносредњовековне српске државе. Од Косовске битке 1389. године па до коначне пропасти српске државе 1459. године, истакло се пет способних и утицајних жена: кнегиња Милица, њене ћерке Мара Бранковић и Јелена Балшић, Ирина Кантакузин, као и Ђурђева кћи – Мара Бранковић (Ферјанчић, 1987, стр. 183–185).⁷ У тих седамдесет година господства српских властелинки, оне су биле активни учесници у дешавањима тог времена као кооператори у тражењу егзодуса из лавиринта османске и латинске опкољености. Овде с разлогом не убрајамо деловање царице Јелене – у монаштву Јелисавете, првенствено

⁷ Ферјанчић износи мишљење да Мару Бранковић није родила Ирина већ да је она Ђурђева ћерка из првог брака, рођена почетком XV века, а на основу података које је забележио добро обавештени Георгије Сфранцес. Иако постоје извори у којима Мара Ирину назива мајком а Тому Кантакузина ујаком, на то се треба гледати као на устаљен обичај у средњовековном периоду када је било нормално маћеху називати мајком а њеног брата ујаком.

због, у литератури већ доказане, чињенице о њеној самосталној владавини Серском облашћу током шездесетих година XIV века (Острогорски, 1965, стр. 3–5; Михаљчић, 1989, стр. 62–69). Поред тога, битно је поменути и знатно већи утицај и поље деловања које је Јелена имала као супруга, а након Душанове смрти мајка српског цара, за разлику од горепоменутих властелинки, уз шта се не сме превидети ни потпуно измењена општа политичка ситуација на простору од Цариграда до Београда. Јеленина појава самим тим припада једном другом времену у коме опасност од Османлија није била основни проблем земље. Напори српских властелинки за очување власти у рукама својих породица могу се упоредити са комплексним мозаиком прилика у Византијском царству у периоду од 1059. до средине XII века, када до изражаја долазе четири жене из клана Комнина. Царствовање комнинских принцеза у корелацији је са господством српских властелинки, са једином разликом што су српске властелинке водиле борбу и са унутрашњим и са спољним опасностима зарад очувања власти у оквиру породице, док су припаднице династије Комнина биле заокупљене управо доминацијом унутар сопствене породице или уздизањем породичне гране којој су припадале, у периоду када је број сродника значајно порастао (Станковић, 2006, стр. 102–118). У таквом посматрању ствари можемо закључити да се напори кнегиње Милице за очувањем власти својим синовима могу упоредити са делатношћу Ане Даласин, зачетнице моћи Комнинског клана, чије уплитање је од пресудне важности за Алексијево стварање династије, у шта даље не бисмо залазили с обзиром на то да излази из оквира теме овог рада (више о успостављању легитимитета кнегиње Милице в. Винуловић, 2019, стр. 330–334).

У магнуењу Ђурђевог ступања на престо у односу на претходне епохе постепено је наступала још већа византофилија, која се највише провлачила кроз културни и црквени живот Деспотовине, као нужност вртложног времена у ком је господар Србије (δεσπότης Σερβίας) настојао да спасе земљу од *исламској мача* и *лајинске мисе*. Угледање на Ромејско царство и опчињеност традицијом коју је баштинило свакако се може приписати деловању деспотице Ирине Канџакузин, која је потицала из угледног магнатског и царског рода пре него што је постала господарица Срба (Ферјанчић, 1987, стр. 173). Први неодложан задатак коме је овај владарски пар приступио, након мимикријске предаје Београда Угрима на основу уговора у Тати из 1426. године, било је зидање Смедерева (Радонић, 1941, стр. 176–180; о проблематичној ситуацији предаје Мачванске бановине и Голупца в. Спремић, 2005, стр. 91–97; више о предаји Београда в. Крстић, 2012, стр. 118, 125).⁸ Изградња престоног града започета је 1428.

⁸ Београд је предат крајем септембра или почетком октобра 1427. године, а према истраживањима Крстића, Мачванска Бановима није предата Угрима, као ни Голубац који је војвода Јеремија уступио Турцима.

године и након непуне три године на ушћу Језаве у Дунав никло је веле-лепно камено здање необично великих димензија и евидентне сличности са *Бојородичиним њрадом* (о положају нове престонице више у Спремић, 1994, стр. 122).⁹ Зидањем Смедерева руководио је Иренин брат, Георгије Кантакузин, кога је народ омрзнуо, а Јерину *ѡроклео* због мучног рада и дажбина током дизања престонице (Вукчевић, 1934, стр. 44). Мали град је завршен 1430. године као посебна целина окружена зидинама, а велики непосредно пред први пад Деспотовине (Спремић, 1994, стр. 124–130).¹⁰ За време изградње престонице, владарска породица је, бар неко време, боравила у Некудиму, с обзиром на то да је деспот у том месту 27. децембра 1428. године Дубровчанима издао повељу (Спремић, 1994, стр. 114). По завршетку радова Смедерево је постало *оѡњиштие Десѡѡѡвине*, у државном, црквеном и културном смислу, а додавши на то троугласти облик и фортификационе елементе византијске архитектуре, неодољиво је подсећало на Константинов Град на Босфору (Спремић, 1994, стр. 132–133, 176; Калић, 1994, стр. 146).¹¹

У прилог чињеници о Јеринином утицају на деспота, одавно забележеној у српској медијевистици, као и на дешавања у Деспотовини, пада у очи осетно увећан број Грка на простору српске државе у односу на раније епохе, уз шта је приметно и синтетизовање два народа као припадника *ѡравославноѡ комонвелѡиѡ*, у коме је у великој мери занемарен етноцентризам услед непрестане османске опасности. Миграције ромејских и бугарских духовника изазване незаустављивим турским напредовањем довеле су до присуства већег броја исихаста на подручју Србије, монаха посвећених савршеном миру, *исихији*, у тежњи за визијом Божанске светлости која се указала апостолима на Таворској гори (Спремић, 2005, стр. 442–443). Србија је била плодно тле за развој исихастичког покрета који је све недаће које су задесиле земљу од *Исмаиљћана* објашњавао, како наводи Спремић, „Божијом казном“, која је дошла због „грехова наших“. Зато ни не чуди појава одбијања православних народа да се потчине западној цркви и прихвате њихово учење, радије су бирали да допадну *роѡсѡѡѡѡ* него да изневере веру својих предака.

Неспорно је да се деспот током своје владавине умногоме ослањао на Ромеје и доводио их на високе положаје у администрацији, на велико

⁹ Положај града на крајњем северу уз угарску границу последица је потребе за могућим тражењем прибежишта на угарској територији услед напредовања Османлија.

¹⁰ Наметане су нове радне обавезе народу поред уобичајеног „градозиданија“, што је у народној традицији оставило дубок траг.

¹¹ Према речима Спремића, „печат културној делатности у Србији давали су ’синаити’, учени монаси-исихасти“. Смедерево као црквено језгро државе видимо на основу тога што је након 1434. године постало средиште митрополије.

незадовољство српских властелина, што би могло указати да је инспиратор таквих одлука била управо његова жена, Ирина Канџакузин. Деспотица је настојала да византијски церемонијал уведе на српски двор и да наметне своју вољу на свим пољима услед чега је расло нерасположење српске властеле и народа према њој (Ферјанчић, 1987, стр. 188). Уз потискивање српске властеле, вреди назначити и податак да је током тридесетих година XV века из Србије нестало велики број моћних властелина који се не помиње након обнове Деспотовине (Ивановић, 2013, стр. 126). Занимљив пример који говори о тешком положају српског властелина средином XV века је судбина великог челника Радича, једног од највиших достојанственика из времена деспота Стефана Лазаревића (Filipović, 1971, стр. 507; Спремић, 1994, стр. 116).¹² Радич је припадао кругу крупне властеле која је имала поседе и у Угарској, а након смрти деспота Стефана наставио је да служи његовог наследника Ђурђа, односно, како стоји у једној исправи коју је издао Ватопеду, био је „роб“ и „послушник“ најпре деспота Ђурђа, а затим и деспотице Ирине, односно Јерине (Благојевић, 2011, стр. 48). Сачуване су повеље којима је деспот Ђурађ са супругом и синовима потврдио села и дарове великог челника Радича манастирима Свете Горе (Веселиновић, 2006, стр. 75), а један од њих, Кастамонит, обновио је и постао његов ктитор, где се 1433. године повукао и закалуђерио (Живојиновић, 1968, стр. 265). Последњи помен овог великог властелина у деспотовој служби је из августа 1435. године током преговора деспота Ђурђа са Млечанима у којима је учествовао као сведок (Ивановић, 2018, стр. 68). Може се рећи да ово није усамљен случај, да српски великаши прибежиште траже и осигуравају на Светој Гори, с обзиром на то да због смутног времена посебан значај добија институција аделфата, тј. манастирског издржавања (Живојиновић, 1968, стр. 244, 251–254, 257; Спремић, 1994, стр. 171–173, 185). Међутим, један османски документ из августа 1441. године, који је издао румелијски беглербег Шахабедин, обавештава нас о дозволи упућеној Радичу да задржи своје рударске јаме у Новом Брду. Такође, помиње се и кућа у истоименом граду коју је српски властелин могао да користи док султан не донесе коначну одлуку. Овај важан податак доста говори о држању челника Радича након првог пада Деспотовине, осветљава промену става властелина који се одлучио на сарадњу са Турцима, а што је засигурно покварило његове односе са владарским паром (Ивановић, 2018, стр. 68).

Сходно свему изреченом, усудили бисмо се да Ирину Канџакузин посматрамо у истој равни са деспотом Ђурђем, односно њено деловање и власт коју је имала, а не као другу личност Деспотовине, на шта је досад стављан акценат. С обзиром на велику разлику у годинама између ње

¹² У последњем окршају током грађанског рата између Бајазитових синова 1413. године, на страни принца Мехмеда српске трупе су предводили Ђурађ Бранковић и челник Радич.

и деспота, било би прихватљиво размишљати у правцу њеног све самосталнијег иступања како је деспот Ђурађ старио. Свесни њене моћи, савременици су јој одавали посебно поштовање, а како Спремић наводи, Дубровчани су је молили да усвоји њихове молбе, уз ласкаве коментаре да она својом „снагом и одлучношћу може учинити и више“ (Спремић, 1994, стр. 182; Спремић, 2005, стр. 332–333). Наиме, у фебруару 1435. године, деспот Ђурађ је отпутовао у Пожун како би, као један од највећих угарских барона, присуствовао државном сабору на ком се расправљало о сакупљању војске и пружању отпора Османлијама. У току његовог вишемесечног одсуства државне послове водила је Ирина, сходно чему је Дубровник упутио своје поклицаре управо к њој, тражећи одређене повластице. Поред тога, наложено им је да посебно писмо са молбама предају Иренином брату, Томи Кантакузину, изузетно утицајној личности са бројним поседима у Деспотовини (Ферјанчић, 1987, стр. 194; Спремић, 1994, стр. 181).

У прилог тези о Ирени као стварној владарки Деспотовине иде и мишљење које износи Павловић, а то је да је Ирина Кантакузин, по византијским обичајима, била члан државног савета, важне институције која је у Србији опстајала од немањићког времена (Павловић, 1980, стр. 149). Мишљења смо да је деспотица Ирина, такође, могла бити члан дворског савета, ужег круга људи блиских деспоту који су боравили на двору. Ово истичемо пре свега због турске опасности и смањења државне територије током српског XV века, услед чега је било потребно доста времена за окупљање државног савета у чијем раду су учествовали и патријарх и властела, што самим тим наводи на помисао да је његову улогу у одређеним ситуацијама преузимао дворски савет и наметао своје мишљење (о дворском савету и његовим функцијама в. Веселиновић, 2006, стр. 238–240).

Грчки утицај који је залагањем деспотице Ирине преовладао одразио се на положај српске властеле која временом губи значај у политичком животу Србије, с обзиром на то да је на челу српске војске стајао деспотин брат, Тома Кантакузин. У налету Османлија, пролећа 1439. године, који је кулминирао првим падом Деспотовине, одбрану су водили Ђурђев најстарији син Гргур и шурак Тома. Међутим, догађај који још више говори о угледу и моћи Томе Кантакузина је рат против босанског краља Стефана Томаша, током ког је заповедао и предводио српску војску, са којом је извојевао победу 16. септембра 1448. године, а убрзо потом повратио је и Сребреницу (Ферјанчић, 1987, стр. 195; Спремић, 1994, стр. 334). Као последица овог ратовања, у српским рукама се нашла област уз Дрину до Вишеграда, а након неколико каснијих трвења, јула 1451. године, босански краљ предаје Сребреницу деспоту Ђурђу (Ивановић, 2013, стр. 130, 138).

По Првом паду српске државе 1439. године, најстарији Ђурђев и Јеринин син Гргур допао је турског ропства, у ком је још од склапања дипломатског брака између Мурата II и Маре Бранковић боравио њихов

брат Стефан (Ивановић, 2013, стр. 192). Због тајне преписке са оцем њих двојица су ослепљени 1441. године, након чега је деспотов најмлађи син Лазар постао наследник српског престола.

Када је реч о удаји деспотове најстарије ћерке за турског султана Мурата II, М. Орбин је оставио занимљив податак о томе колико је тешко пало деспоту Ђурђу да ћерку пошаље у харем, али да је на крају „савладан речима своје жене Јерине“ ипак то учинио (Орбин, 1968, стр. 109). Дакле, две битне ствари овде падају у очи. Најпре, и у овом случају се види Иринин утицај на мужа, као и учешће у доношењу одлука од виталног значаја за опстанак земље, из које је проистекао овај дипломатски брак. Поред тога, овај извор нас обавештава да је иницијатива за склапање брака између Мурата II и Маре Бранковић потекла од стране Турака. Мишљења смо да се ова вест о инсистирању деспотице Ирине на удаји Маре за Мурата II може узети као релевантан податак, првенствено што се тиче њеног активног учешћа у дипломатији и вођењу земље, а поред тога значајан је и када је реч о томе да је Мара била Ђурђева ћерка из првог брака (Ферјанчић, 1987, стр. 187). Када овај податак сагледамо заједно са закључцима Б. Ферјанчића, постаје јаснија цитирана Орбинова реченица о Иринином мешању, јер свакако да је деспоту Ђурђу теже падала одлука о одвођењу ћерке у харем турског султана иако је у ранијем периоду такав потез био потврђено и најбрже решење за избегавање рата са Османлијама.

Како наводи Орбин, на захтев своје мајке, Лазар Бранковић је 1446. године оженио Јелену, принцезу из рода Палеолога (Орбин, 1968, стр. 128), братаницу двојице последњих ромејских автократора и ћерку морејског деспота Томе Палеолога. Убрзо потом, овенчан је деспотским венцем, истовремено поставши и очев савладар, у чему се препознаје угледање на традицију из периода Немањића, које је као узор следио и деспот Стефан Лазаревић приликом проглашења сестрића Ђурђа за наследника и савладара (Спремић, 1994, стр. 320; Веселиновић, 2006, стр. 100, 237; Благојевић, 2011, стр. 51; Ивановић, 2013, стр. 100, 129). Потврда тога, између осталог, може се пронаћи у повељи коју деспот Ђурађ издаје заједно са сином Лазаром 6. септембра 1456. године градачком митрополиту Венедикту, дакле, неколико месеци пред смрт (Стојановић, 1890, стр. 755–756). Прецизирање наследника и постепено увођење у државничке послове ствара конфузну слику о приликама у последњој деценији постојања средњовековне српске државе, с обзиром на то да се код Критовула са Имброса као наследник Ђурђево земље на првом месту јавља деспотица Ирина, а након ње њихов син Лазар (*Critobuli*, 1983, стр. 112; уп. *Kritovulos*, 1954, стр. 116). Сведочење Критовула, као једног од четворице ромејских *историчара њага*, изузетно је значајно пошто је своје дело писао управо у периоду о коме је овде реч и то у улози биографа султана Мехмеда II Освајача, због чега не треба сумњати у његову објективност. Оваква одлука свакако није

у сагласју са потребом туторства или регентства мајке, с обзиром на то да је Лазар у тренутку очеве смрти имао око 35 година и одавно већ био способан да самостално влада. Са друге стране, код Орбина стоји:

„Ђурађ је у завештању одредио да његова жена Јерина управља државом његових синова. Али Лазар, незадовољан тиме, желећи да постане потпуни господар, не марећи за страх Божји, отровао је мајку отровом усутим у салату“ (Орбин, 1968, стр. 128).

Узимањем у обзир различитих извора, временски значајно удаљених, који говоре о Ђурђевој наследнику, односно наследницима, може се назрети објашњење поменутих противречности кроз призму идеје породичне владавине, чиме би биле задовољене амбиције како Лазара тако и осталих чланова породице. Са друге стране, лишавање престола Гргура Бранковића због губитка вида и проглашење Лазара за савладара и наследника морало је изазвати незадовољство код најстаријег Гргура и подељена мишљења унутар владарског дома. То нас наводи на помисао да је деспот можда видео решење овог проблема (и спречавање сукоба после његове смрти) у давању предности деспотици Ирине која би стала на чело земље и измирила подељену породицу. Иако износимо две могућности за расветљавање питања наследника српског престола, склони смо веровању у другу опцију првенствено због податка који срећемо код Критовула, који истиче да је деспот Ђурађ својој жени Ирине оставио да управља земљом, а нарочито када се томе додају подаци о раздору у породици који је наступио по смрти деспота Ђурђа Бранковића. Међутим, услед незадрживог турског напредовања и непомирљивог става деспота Лазара Бранковића по питању централне власти у земљи, за самосталну владавину деспотице Ирине није било ни времена ни могућности да се спроведе у дело, а раздор у владарском дому је поред свега постао неизбежан.

Јеринина смрт 3. маја 1457. године под Рудником (*Critobuli*, 1983, стр. 113; уп. *Kritovulos*, 1954, стр. 117; Ферјанчић, 1987, стр. 174),¹³ мање од годину дана након Ђурђевог, јасно потврђује податке у изворима о њеном праву на власт у земљи по жељи упокојеног деспота, али и дубоку поделу која је настала у породици окупљањем у два табора, око два супротстављена носиоца државности. У тренутку када је након губитка најважнијих рудничких и трговачких центара пад читаве земље постао само питање времена, владарски пар Лазар Бранковић и Јелена Палеолог, а са њима и ослепљени Стефан, били су склони идеји о чвршћем везивању Србије за Угарску и пружању отпора Османлијама. Насупрот њима, остатак породице на челу са Ирином Кантакузин за исправно је сматрао наставак проосманске политике и избегавање сукоба са султаном (Ферјанчић, 1987, стр. 191; Калић, 1994, стр. 177;

¹³ Критовул укратко помиње да се Ирина упокојила у једном од деспотових градова.

Веселиновић, 2006, стр. 146). Лазарева непомирљивост око дељења власти са мајком свакако је очигледна, као и олакшање које је уследило по смрти деспотице Јерине. Његова умешаност у Ирину смрт извесно је могућа, нарочито ако се придода чињеница да су чланови његове породице, сестра Мара и брат Гргур Бранковић, као и њихов ујак Тома Кантакузин, окупљени око Јерине (Sfranze, 1990, стр. 148–149; уп. Сфранцес, 2011, стр. 169), исте ноћи када је преминула пребегли на територију Османлија (*Critobuli*, 1983, стр. 113; уп. Kritovulos, 1954, стр. 117), упутивши се турском султану у Једрене, заувек напустивши земљу коју је, као и читав некадашњи византијски свет, неумитно заклањала сенка ислама.

Извори

- Есфијменска њовеља десјоша Ђурђа* (1989). Београд: Југословенска ревија.
- Орбин, М. (1968). *Краљевство Словена* (превео са италијанског Ж. Шундрица). Београд: Српска књижевна задруга.
- Стојановић, Љ. (1890). Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типиси, поменици, записи и др. *Споменик СКА*, 3, 1–226.
- Сфранцес, Г. (2011). *Хроника њада Византијској царствиа*. Београд: Мелоди.
- Филозоф, К. (1989). *Жишје десјоша Стефана Лазаревића*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Critobuli Imbrotae Historiae* (1983), ed. D. R. Reinsch. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Ducas, *Historia Turco-Byzantina* (1341–1462), ed. Grecu. Bucuresti, 1958.
- Kritovulos, M. (1954). *History of Mehmed the Conqueror by Kritovoulos*, trans. T. Riggs. Princetown: Princetown University Press.
- Sfranze, G. (1990). *Cronaca, a cura di R. Maisano*. Roma: ACCADEMIA NAZIONALE DEI LINCEI.

Литература

- Благојевић, М. (2011). Деспот Ђурађ Вуковић и српска државност. У: М. Спремић (ур.), *Паг Српске десјошовине 1459. њодине* (33–55). Београд: САНУ.
- Веселиновић, А. (2006). *Држава српских десјоша*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Винуловић, Љ. (2019). Портрети жена ктитора у време Лазаревића. *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну њолијику*, 165, 325–344.
- Вукчевић, М. (1934). *Ђурђева Јерина у њрадицији и науци*. Вршац: Ј. Е. Кирхер.
- Живојиновић, М. (1968). Аделфати у Византији и средњовековној Србији. *Зборник радова Византјолошкој инстџијушја*, 11, 241–266.
- Ивановић, М. (2013). *Власшела државе српских десјоша* (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Београд.
- Ивановић, М. (2018). „Забораљени ктитори“ у средњовековној Србији. *Иницијал: часопис за средњовековне стјудије*, 6, 47–72.

- Калић, Ј. (1994). *Срби у њозном средњем веку*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Калић, Ј. (2006). Деспот Стефан и Византија. *Зборник радова Визанџолошкој инстџијуџа*, 43, 31–39.
- Крстић, А. (2012). Краљ Жигмунд у Борчи, или како је и када Београд предат Угрима 1427. године. *Истџоријски часопис*, 61, 115–127.
- Митровић, К. (2006). Повеља деспота Ђорђа Бранковића о прихватању ктиторства над Хиландаром. *Сџари срџски архив*, 5, 229–239.
- Михаљчић, Р. (1989). *Крај срџској царстџва*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Острогорски, Г. (1965). *Серска обласџ њосле Душанове смрџи*. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Павловић, Л. (1980). *Истџорија Смедерева у речи и слици*. Смедерево: Музеј „Димитрије Давидовић“.
- Радонић, Ј. (1941). *Сџоразум у Таџи 1426. и срџско-уџарски односи од XIII до XVI века*. Београд: Српска краљевска академија.
- Спремић, М. (1994). *Десџоџи Ђурађ Бранковић и њеџово доба*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Спремић, М. (2005). *Прекинуџи усџон: срџске земље у њозном средњем веку*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Станковић, В. (2006). *Комнини у Цариџраду (1057–1185): Еволуџија једне владарске њородице*. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Ферјанчић, Б. (1960). *Десџоџи у Визанџиџи и јужнословенским земљама*. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Ферјанчић, Б. (1987). Визанџинци у Србији прве половине XV века. *Зборник радова Визанџолошкој инстџијуџа*, 26, 173–215.
- Filipović, N. (1971). *Princ Musa i šejh Bedredin*. Sarajevo: Svjetlost.

Ivana D. VESELINOVIC

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

The Role of the Despotess Irene Kantakouzene in the Political Life of the Serbian Despotate

Summary

Despotess Irene was considered the second person of the Serbian despotate in Serbian historiography. Owing to Serbian and Byzantine sources that mention her actions, this paper attempts to answer the question of her joint rule with despot Đurađ Branković in Serbian state, as an independent political factor. The first

example of this is *Efsigmen Charter* from 1429, which the despot issued together with his wife. In addition, the miniature on Irene's charter shows her with a sceptre in her hand, a royal sign, although her and Đurađ's son had already been nominated for the heir to the throne, as indicated by the red shoes. Her activity is seen in the presence of a large number of Byzantines in Serbia, and then in the administration of the Serbian state. Of the Byzantines who lived in Serbia, the brother of the despotess Irene, Toma Kantakouzene was very important. He became the commander of the Serbian army, which was very unusual for the Middle Ages in Serbia. In 1435, during Đurađ's visit to Požun, Irene ruled the country as we know, based on the Dubrovnik mission she received. In addition, the despotess was a member of the state council, and most likely the court council.

Mavro Orbini left a note on Irene's role in the diplomatic marriage between Mara Branković and Sultan Murad II, which Serbia used as means of preventing the Ottoman attack on the country. The fact that most points to Irene's active political role is the question of the successor of the despot Đurađ. Mavro Orbini and Michael Kritovoulos wrote that Đurađ Branković appointed his wife to rule after his death, which was certainly related to the division in the family due to the deprivation of the throne of the blinded Grgur. Thus, Irene would be a person around whom the family would gather and reconcile, and who would rule the country. Her sudden death and the transfer of part of the ruling family to the Ottoman territory subsequently confirmed her right to power and the division that existed between the Branković family over the ruler and the country's foreign policy.

Keywords: Irene Kantakouzenos; George Branković; Serbian despotate; Ottoman empire; foreign policy; Lordship of Serbian noble ladies.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).